

บทคัดย่อ

งานวิจัยจาวบ้าน แม่น้ำยม ป่าสักทอง วิถีชีวิตของคนสะเคียบ จัดทำโดยจาวบ้าน (ชาวบ้าน) จาก ๔ หมู่บ้านในตำบลสะเคียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ที่ตั้งชุมชนอยู่ในผืนป่าและแม่น้ำในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ยม การศึกษาครอบคลุมพื้นที่ลำน้ำยมและป่าสองฝั่งแม่น้ำ เริ่มตั้งแต่บริเวณแก่งเสือเต้น อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ไปจนถึงแก่งขาม บ้านทุ่งต้นศรี อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา

ศึกษาข้อมูลฐานทั้งหมด ๗ ประเด็น ได้แก่ ๑) ระบบนิเวศ ๒) ผัก เห็ด หน่อไม้และเศรษฐกิจผลผลิตจากป่า ๓) สมุนไพร ๔) สัตว์ป่า และแมลง ๕) พันธุ์ปลา ๖) ทรัพยากรไม้ในป่าแม่ยม ๗) สังคมและวัฒนธรรม เพื่อนำมาอธิบายความสัมพันธ์ซับซ้อนของระบบนิเวศความหลากหลายของทางชีวภาพในผืนป่าและแม่น้ำยม รวมถึงวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของจาวบ้าน ที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรและระบบนิเวศดังกล่าว ตลอดจนความรู้ของชุมชน พิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของจาวบ้าน

งานวิจัย แม่น้ำยม ป่าสักทอง วิถีชีวิตของคนสะเคียบ ได้นำเอาวิธีการวิจัยไทบ้านที่ดำเนินการที่ปากมูนมาปรับใช้ ทั้งการประชุมกลุ่มนักวิจัย การลงพื้นที่ภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ตลอดจนการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และยังคงตั้งอยู่บนหลักพื้นฐานงานวิจัยไทบ้าน คือ จาวบ้าน

เป็นนักวิจัย ใช้ความรู้พื้นฐาน ความรู้ท้องถิ่นในการอธิบายข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นผู้จัดบันทึกและจัดทำเอกสาร

การศึกษาดำเนินการตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๕๔๗-พฤศจิกายน ๒๕๔๘ รวมระยะเวลาทั้งสิ้น ๑ ปี ๑๐ เดือน

ผลการศึกษาพบว่าระบบนิเวศบริเวณลุ่มน้ำยมตอนบน เป็นระบบนิเวศที่มีความสลับซับซ้อน นักวิจัยได้แบ่งระบบนิเวศลุ่มน้ำยม ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ระบบนิเวศทางบก ได้แก่ ป่าเหล่า ป่าเบญจ ป่าแพะ และพื้นที่สันดอนริมน้ำ ส่วนระบบนิเวศทางน้ำ ได้แก่ วัง หาด แก่ง หลง ลั้ง และห้วยสาขา ซึ่งความหลากหลายของระบบนิเวศย่อยนี้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นบ้านของปลานานาชนิดและเป็นแหล่งหากินของจาวบ้าน

ผัก เห็ด หน่อไม้ ในป่าแม่ยม การศึกษาพบพืชผักทั้งหมด ๙๑ ชนิด โดยแบ่งเป็นพืชผักจากป่า ๔๙ ชนิด และพืชผักบ้าน หรือพืชผักที่จาวบ้านปลูกได้เอง ๔๒ ชนิด เห็ด ๒๖ ชนิด และหน่อไม้ ๗ ชนิด ซึ่งสอดคล้องกับระบบนิเวศป่าไม้ เพราะพืชผัก เห็ด หน่อไม้ ขึ้นในพื้นที่ป่าแม่ยมในระบบนิเวศย่อยที่สลับซับซ้อนต่างๆ ตามฤดูกาล จาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์และเก็บหาเพื่อนำมากินและมาขายสร้างรายได้ ซึ่งรายได้ที่เกิดจาก ผัก เห็ด และหน่อไม้ คิดเป็นเงินหลายแสนบาทต่อปี

ผลการศึกษาประเด็นสมุนไพร พบว่าจาวบ้านมีความรู้ในการเข้าถึงพืชสมุนไพรถึง ๑๙๐ ชนิด แบ่งตามลักษณะของพืชเป็นประเภทไม้ยืนต้น จำนวน ๕๔ ชนิด ไม้พุ่ม ๔๐ ชนิด ไม้ที่มีลักษณะเป็นกอ ๕๗ ชนิด ไม้เครือหรือไม้เลื้อย ๓๙ ชนิด และเห็ด ๑ ชนิด ซึ่งพืชสมุนไพรเหล่านี้คือความมั่นคงทางด้านสุขภาพ และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน เพราะพืชสมุนไพรบางชนิดใช้เป็นส่วนประกอบในการทำลูกแป้งผลิตเหล้าพื้นบ้านของจาวบ้าน นอกจากนั้นแล้วการถ่ายทอดเรื่องภูมิความรู้พืชสมุนไพรของจาวบ้านได้มีการ

สืบทอดจากตำราหมอยาเมือง โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการสืบทอดจากปู่ย่า ตายายของตนที่เป็นหมอยามาก่อน หรือเรียนรู้จากการปฏิบัติตามผู้เฒ่าผู้แก่ ในการเก็บหาสมุนไพรมาทำยา แล้วสอบถามถึงชื่อ วิธีการใช้ เมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็สามารถรักษาตนเองได้

เนื่องจากเขตพื้นที่การวิจัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ยม จึงมีการศึกษาประเด็นสัตว์ป่าด้วย ในการศึกษาครั้งนี้ไม่ได้ศึกษาในเชิงปริมาณของ สัตว์ป่า แต่เป็นการศึกษาถึงความเชื่อของชุมชนในการรักษาสัตว์ป่า

โป่ง คือ แหล่งแร่ธาตุของสัตว์ป่า ซึ่งสัตว์ป่าจะลงมากินดินโป่งตาม พื้นที่ต่างๆ เพื่อเสริมแร่ธาตุให้แก่ร่างกาย โป่งมีทั้งโป่งดินและโป่งน้ำสัตว์ แต่ละชนิดก็จะหมุนเวียนกันเข้ามาใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี

ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน โป่งจะมีผีป่าผีโป่งดูแลรักษา ชาวบ้านจะไม่เข้าไปขุดยิงสัตว์ป่าตามโป่ง เนื่องจากเกรงว่าผีป่าผีโป่งจะทำร้าย

นอกจากนั้นแล้วตามความเชื่อของชาวบ้านยังมีสัตว์ป่าที่ห้ามล่า อย่างเด็ดขาด คือ นกยูงหากใครทำร้ายหรือฆ่านกยูงจะเป็นเรื่องที่ “ชู้ด” คือ คนที่ฆ่านกยูง จะพบกับความโชคร้ายทั้งตัวเองและครอบครัว การทำมาหากิน จะไม่เจริญรุ่งเรือง พบแต่ความฉิบหาย หรือเจ็บไข้ได้ป่วย ฉะนั้นชาวบ้านจึง ไม่ฆ่าหรือทำร้ายนกยูง

ผลการศึกษาในประเด็นพันธุ์ปลา พบพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำทั้งหมด ๘๓ ชนิด หอย ๔ ชนิด ปู ๔ ชนิด กุ้ง ๒ ชนิด กบ ๒ ชนิด และเตี้ยด ๓ ชนิด

ในจำนวนปลาทั้งหมด ๘๓ ชนิด เป็นพันธุ์ปลาท้องถิ่น ๗๗ ชนิด ปลาต่างถิ่น ๖ ชนิด โดยการศึกษาครั้งนี้ได้เน้นศึกษาเฉพาะปลาที่ชาวบ้าน จับได้เป็นประจำเท่านั้น ไม่ได้ทำการศึกษารายละเอียดของปลาที่หายาก ไก่ลู่สูญพันธุ์และปลาต่างถิ่น

ผลการศึกษาพบพันธุ์ปลาที่ชาวบ้านจับได้เป็นประจำ มี ๕๓ ชนิด แยก เป็นปลาหนึ่ง ๑๗ ชนิด ปลาเกล็ด ๓๖ ชนิด ปลาเหล่านี้อาศัยอยู่ในระบบ

นิเวศของแม่น้ำยม คือ วัง หาด แก่ง หลง ลั้ง และห้วยสาขา ซึ่งระบบนิเวศ
ย่อยทั้งหมดนี้มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตของปลา

ผลการศึกษาในประเด็นทรัพยากรไม้ในป่าแม่ยม แบ่งออกเป็น ๔ ช่วง
คือ

๑. ป่าแม่ยม วิถีชีวิตของชาวบ้าน และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
(ก่อนปีพ.ศ. ๒๕๐๐) ซึ่งเป็นการพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์
เก็บหาของป่า จำพวกพืชอาหาร ยาสมุนไพร ไม้ฟืน การนำไม้มาใช้สร้างบ้านเรือน
หรือยุ้งฉางข้าว ทำของใช้ในบ้าน

ในด้านการเพาะปลูก ชาวบ้านปลูกข้าวไร่ พืชผักอาหารและพืช
ใช้สอยต่างๆ เช่น พริก ถั่ว งา ฝ้าย ยาสูบ พื้นที่ทำไร่ก็จะแทรกตัวอยู่ตามป่า
ริมแม่น้ำยมเนื่องจากดินบริเวณป่าริมแม่น้ำยมนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ดินดี
น้ำดี และที่สำคัญอยู่ใกล้กับแหล่งอาหาร ทั้งอาหารจากแม่น้ำ และจากป่า

ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาป่าแม่ยมในการดำรงชีวิต ไปพร้อมกับ
ความล้าสมัยที่มีต่อคุณค่าของป่าไม้ วิถีชีวิตของชาวบ้านในการเก็บหาของป่า
ล่าสัตว์หรือตัดไม้ใช้สอย ชาวบ้านก็จะคำนึงถึงความเชื่อเรื่องป่ากับผีรักษา
(รักษา) ด้วยความเชื่อที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างล้วนแล้วแต่มี
สิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าป่าเจ้าเขาเป็นเจ้าของ หากใครต้องการใช้ประโยชน์ต้องทำ
พิธีบอกกล่าวและเลี้ยงผีทุกปี ดังนั้นในชุมชนจึงมีความเชื่อเรื่องผี มีทั้งผีบ้าน
ผีไร่เนา ผีป่าเขา ผีน้ำและเหมืองฝาย เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการจัดการทรัพยากร
อย่างยั่งยืนและเคารพธรรมชาติ

๒. ป่าแม่ยมระหว่างการสัมปทานป่า (หลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐)
นับตั้งแต่ประมาณปี ๒๔๙๐ ป่าไม้ในประเทศไทยรวมทั้งป่าแม่ยม ได้รับ
อนุญาตจากรัฐให้สัมปทานป่าไม้โดยเฉพาะไม้สัก หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๙๕
ได้มีบริษัทเอกชน ชื่อ บริษัทอีสเอเซียติก เข้ามาสัมปทานไม้ป่าแม่ยมอีกครั้งหนึ่ง
การทำไม้ของบริษัทได้ส่งผลกระทบต่อทางด้านสังคมต่อชาวสะเตียบค่อนข้างมาก

เช่น การปล่อยท่อขนส่งไหลไปตามน้ำนั้นได้ก่อให้เกิดความเสียหายกับเหมืองฝายของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ไม่มีผู้รับผิดชอบ แต่การสัมปทานไม้ที่อยู่ในความรับรู้และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากที่สุด คือ การทำไม้โดยบริษัทชาติไพบูลย์ และบริษัทแพร่ทำไม้ ที่เข้ามาสัมปทานไม้ป่าแม่ยมในช่วงหลังปี ๒๕๐๐ ซึ่งชาวบ้านได้เข้าไปรับจ้างเป็นคณงานตัดไม้ให้กับบริษัทและเกิดการเรียนรู้อการตัดไม้

๓. หลังหมดยุคของการสัมปทานป่า วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลง จากการยิงชีพด้วยการเพาะปลูกและเก็บหาของป่า ก็เริ่มหันมารับจ้างทำไม้ ปล่อยให้กลุ่มผู้หญิงและคนแก่ทำนาทำไร่ ผู้ชายวัยแรงงานส่วนใหญ่เข้าป่ารับจ้างทำไม้ ภายหลังชาวบ้านส่วนหนึ่งเริ่มเรียนรู้อการตัดไม้ด้วยเครื่องมือสมัยใหม่ ชาวบ้านจึงออกจากการทำไม้ให้กับบริษัทมาทำไม้ขายเอง ซึ่งละเอียดเบบในขณะนั้นต่างมีวิถีชีวิต และเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับการทำไม้เป็นหลัก

๔. การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ “เลิกตัดไม้ ตั้งกลุ่มราษฎรรักษ่าป่ารักษาป่า รักษาชุมชน”

ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ชาวบ้านจึงได้ตั้งกลุ่มราษฎรรักษ่าป่า และร่วมกันออกกฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อใช้เป็นมาตรการในการหยุดการตัดไม้ทำลายป่า และร่วมกันอนุรักษ์ โดยกฎเกณฑ์ต่างๆ ผ่านที่ประชุมชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด มีบทลงโทษที่ชัดเจน ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองค่อยๆ ลดลง ส่วนความขัดแย้งกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ นั้น ชาวบ้านต้องให้ทั้งไม้ก่อนไม้แข็ง การรณรงค์สาธารณะ และอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำชุมชนในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง เมื่อกลุ่มชาวบ้านมีความเข้มแข็งและเอาจริงกับเรื่องนี้ กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่มีความขัดแย้งก็ค่อยๆ ลดลงไป

ในปี ๒๕๓๖ ชาวบ้านจึงได้ตกลงกันที่จะเลิกการตัดไม้ทำลายป่าอย่างเด็ดขาด ด้วยการเชิญนักการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น อธิบดี

กรมป่าไม้ มารับมอบเครื่องมือการตัดไม้ของชาวบ้านทั้งหมด เพื่อเป็นการประกาศเจตนารมณ์และให้คำมั่นสัญญาของชาวบ้านที่จะเลิกทำไม้และจะดูแลรักษาป่าแม่ยมด้วยตนเอง ซึ่งในครั้งนั้นมีแม่ทัพภาคที่ ๓ เป็นผู้รับมอบเครื่องมือทำไม้ทั้งหมด

นับแต่นั้นมาชาวบ้านจึงได้ดำเนินการอนุรักษ์ป่าแม่ยม ภายใต้กลุ่มราษฎรรักษ่าป่า มีกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกป่าเพิ่มเติม การรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อม การบวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ ควบคู่ไปกับการรณรงค์คัดค้านเขื่อนแก่งเสือเต้นเพื่อรักษาป่าแม่ยมและสิทธิชุมชน และยึดถือปฏิบัติตามกฎที่ร่วมกันตั้งขึ้นอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน

ด้านสังคมวัฒนธรรมของชาวสะเตียบ ชาวบ้านสะเตียบถือได้ว่ามีความสัมพันธ์เป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด จากการสืบเชื้อสายเดียวกันมาตั้งแต่ครั้งอดีตโดยอพยพมาจากบ้านทุ่งวัวแดง เขตเมืองสา (ปัจจุบัน คือ อำเภอสา จังหวัดน่าน) เมื่อ ๒๐๐ กว่าปีก่อน ชาวบ้านมีวัฒนธรรมการกินอยู่ จารีตประเพณี ระเบียบปฏิบัติที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน โดยผ่านทางความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมต่างๆ ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านจะเคารพยำเกรง ไม่กระทำการอันใดที่เป็นการผิดจารีตประเพณี ปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ของชุมชน นอกจากนั้นแล้วชาวบ้านยังมีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนตามไร่สารทุกซอกซอกซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกันและร่วมในพิธีกรรมต่างๆ สร้างความแน่นแฟ้นและเหนียวแน่นให้กับชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

